

Laurine ter Keurst
Rieke Evegroen
Tilleke Zierikzee

IK GA NIET ZOMAAR
NAAST EEN JONGEN ZITTEN!
IK KIJK WEL UIT!

basisschool

De 'Vrek' is een afkorting van 'Vrije Expressie Kinkerbuurt', maar de werkgroep is nu actief op basisscholen in meerdere negentiende-eeuwse wijken van Amsterdam. Het specifieke van de werkwijze van de Vrek is dat er een koppeling wordt gemaakt tussen de vakgebieden wereldoriëntatie en expressie. Vanaf 1980 subsidieert het ministerie van O&W het emancipatieproject, vanaf 1981 springt de gemeente Amsterdam bij. Laurine ter Keurst, Rieke Evegroen en Tilleke Zierikzee zijn medewerksters van dit emancipatieproject. Ze schrijven over hoe ze samen met leerkrachten van bovenbouwklassen activiteiten hebben ontwikkeld vanuit de 'meisjescultuur'.

Inleiding

We willen in dit artikel een indruk geven van de manier waarop wij werken aan emancipatie, aan het verbeteren van de positie van meisjes in het basisonderwijs.

We gaan eerst kort in op onze werkwijze en daarna bespreken we het begrip 'kindercultuur'. Dat begrip is een uitgangspunt in ons denken, en binnen dat begrip onderscheiden we meisjescultuur en jongenscultuur.

We willen ook kort aandacht besteden aan de wijze waarop (naar onze ervaring) verschillende leerkrachten ook verschillend aankijken tegen het idee dat je in het onderwijs aan emancipatie zou moeten werken.

Voordat we onze eigen doelstellingen wat concreter omschrijven stellen we de vraag of werken aan emancipatie ook betekent dat je naar een nieuw soort ideale vrouw toewerkt.

In het laatste en grootste deel van het artikel schrijven we over onze ervaringen.

Werkwijze

We hebben de afgelopen drie jaar intensief in bovenbouwklassen van vijf basisscholen in Amsterdam samengewerkt met leerkrachten. De contacten met die scholen kwamen via de vaste medewerk(st)er van de Vrek tot stand. Die intensieve samenwerking betekende dat we samen met leerkrachten onderwijsactiviteiten voorbereidden. Die projecten¹ duurden meestal drie tot vier weken. Tijdens de uitvoering waren zoveel mogelijk twee medewerksters van het project aanwezig. De leerkracht had de 'leiding', wij ondersteunden haar² als dat nodig was. We hebben gekozen voor deze intensieve werkwijze omdat we dan resultaten verwachtten met meer 'diepte': als je de kinderen en de leerkrachten beter kent, kun je op een an-

dere manier oordelen en op een betere manier conclusies trekken en conclusies weer relativeren.

Kindercultuur

De naam van het project is 'Kindercultuur'.

We gebruiken 'cultuur' in een andere betekenis dan de gangbare. Wat we onder de gangbare betekenis verstaan kunnen we in het kader van dit artikel alleen op een hele grove manier aangeven.

Onder cultuur valt dan bijvoorbeeld alles wat wel 'kunst' met een grote K wordt genoemd: de Literatuur, de Klassieke muziek, de Schilderkunst. Ook etiquette wordt tot de cultuur gerekend: dat je met twee woorden moet spreken, dat je met vork en mes moet eten.

Dat je, als je tot een bepaalde groep kinderen wilt horen, van school hoort te balen (hoe terecht dat balen soms ook is), dat wordt niet als cultuur aangemerkt. In onze invulling van het begrip zou dat wel onder cultuur gerekend worden: de manier waarop je tegen de wereld, de mensen en de dingen daarin en jezelf aankijkt, vatten wij op als cultuur. Daar hoort voor ons bij dat die 'blik' en beleving medebepaald is door groepsnormen en groepsregels. In hele kleine dagelijkse voorvallen liggen die regels en normen besloten, ze worden veelal ervaren als logisch en vanzelfsprekend.

In onze invulling van het begrip cultuur³ willen we ook uitdrukken dat we cultuur zien als iets dat door mensen respectievelijk kinderen zelf, op een actieve manier gecreëerd wordt. Dat gebeurt natuurlijk niet zomaar vanuit het niets. In de hele omgeving waarin het leven van mensen en kinderen zich afspeelt, ligt cultuur besloten en daarop reageren ze op hun eigen manier.

Als je op deze manier betekenis geeft aan het begrip 'cultuur' heb je te maken met verschillen tussen individuen maar ook met verschillen tussen groepen. Kinderen hebben in onze invulling van het begrip cultuur een eigen cultuur. Ze hebben een eigen kijk op de wereld, eigen rituelen: je hoort een sweatshirt te hebben en witte laarzen, of juist niet; wanneer je als jongen naast een meisje gaat zitten, uit jezelf, ben je een doetje. Het zijn maar schoten voor de boeg. De concrete cultuur van een bepaald kind hangt onder meer af van het milieu waarin het kind opgroeit, van de cultuur op school en van de thuissituatie. Daarnaast is het van heel grote invloed of het kind een jongen is of een meisje.

Meisjescultuur

In dit project gaat het voornamelijk om het verschil in kinderculturen tussen meisjes en jongens. Wij onderscheiden meisjescultuur en jongenscultuur en stellen dat kinderen actief die culturen vorm geven. Het voorbeeld hieronder illustreert misschien wat we ons voorstellen bij dat actief creëren van je eigen cultuur:

Vorig jaar was het voor meisjes (n om beenwarmers te hebben. Dat is dan niet alleen omdat je ze in de modebladen ziet, je moet ze ook hebben om niet uit de toon te vallen tussen je vriendinnen. Je praat schamper over Trees omdat ze de verkeerde heeft en het is een feest als je met je moeder naar de stad mag om nog een paar te kopen in een andere kleur.

Dat zijn in onze ogen vormen waarin meisjes actief meisjescultuur beleven en levend maken. Als je op die kleine dingen gaat letten, dan zie je ze de hele dag door. Die kleine dingen zijn een belangrijke factor in de socialisatie van kinderen tot meisjes en jongens. Vaak zijn ze zo vanzelfsprekend dat je ze over het hoofd ziet. Soms gaat het ook om potentiële conflicten en dan heb je de neiging om een dreigende ruzie glad te strijken. Een voorbeeld van dat laatste:

In vrijwel alle klassen was het zo dat de jongens slecht of niet luisterden als een meisje vertelde wat ze het weekend had gedaan. Meisjes vertellen stomme dingen, vonden de jongens. Sommige meisjes werden daar en dan nog soms kwaad over. Na een paar van dat soort voorvallen realiseerden we ons dat we steeds de jongens tot de orde riepen en dan voor de zoveelste keer genoeg namen met de belofte dat ze het niet meer zouden doen. Zowel wijzelf als de leerkracht hadden dus de neiging om een echte ruzie daarover te vermijden.

Wij proberen te werken vanuit 'meisjescultuur', vanuit de leefwereld van meisjes met al hun regels, vanuit de dingen die zij belangrijk vinden, vanuit de conflicten die ze daarover met de jongens hebben. We krijgen het bijvoorbeeld wel eens over de vraag of meisjes kunnen voetballen en of ze dan wel of niet mee mogen doen met de jongens. Als we op zo'n conflict stuiten blijkt ook vaak dat de meisjes helemaal niet mee willen doen, ze zien de hardhandigheid en hardvoetigheid van de jongens niet zitten, ze willen op hun eigen voorwaarden meedoen, niet op de voorwaarden van de jongens.

Als zoiets zich voordoet, zijn wij het helemaal eens met de meisjes. Algemener geformuleerd:

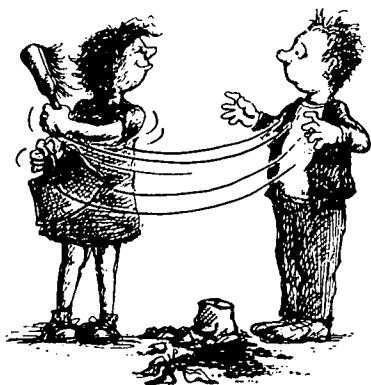
voor ons is de oplossing niet dat de meisjes net zo gaan doen als jongens, omdat dat vaak betekent dat ze haar eigen vrouwelijke cultuur moeten inleveren.

Uitgaan van meisjescultuur betekent voor ons dat we expliciet ruimte willen geven aan die eigen cultuur van meisjes en ook een positieve waardering. Meer ruimte en positieve waardering dan er in de meeste gevallen in het onderwijs bestaat voor meisjescultuur. Dat kan bijvoorbeeld door materiaal te ontwikkelen waarin meisjes een hoofdrol spelen en waarin hun beleving van dingen een duidelijke plaats heeft.

'Vrouwelijk' in strijd met 'Mannelijk'

Zo'n standpunt is in een artikel wel helder onder woorden te brengen, maar als we in de klas staan raken we toch vaak in verwarring. Een voorbeeld:

André gooit een plant om en de pot valt aan scherven. Hij treuzelt, kijkt om zich heen, maar pakt toch maar een stoffer en blik om het op te vegen. Patricia loopt naar hem toe. Ze pakt het stoffer-en-blik af en ze zegt: joh, laat mij dat maar even doen.

Uit: 'Vrek 'Meisjes gaan voor ... (als de jongens geweest zijn?)', illustratie van Ellen Meske

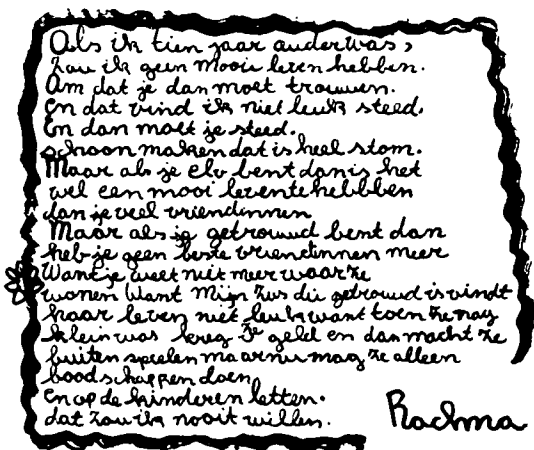
Tegenstrijdige gevoelens krijgen wij bij zo'n voorval. De eerste gedachte is: 'Toe nou Patricia, zo werk je er aan mee dat je achter het aanrecht komt.' Maar ...

Als Patricia het nou voor een vriendinnetje had gedaan, zou het gewoon aardig geweest zijn. Het is dus soms moeilijk om het 'vrouwelijke' te waarderen, omdat het altijd in verhouding tot mannelijk gedrag en mannelijke waarden staat. In

zo'n situatie stel je al snel de vraag wat nou de kip is en wat nou het ei, oftewel: maken mannen niet schoon omdat ze erop neerkijken of vinden ze misschien dat vrouwen daarvoor geboren zijn of zijn ze vooral bang dat ze in de ogen van andere mannen (en ook van een aantal vrouwen) een softie zijn. Zit daar de wortel van het kwaad? Of moet je zeggen: Vrouwen maken schoon omdat ze denken dat ze dat beter kunnen, of omdat ze dat leuk vinden om te doen, of doen ze het misschien omdat ze anders in de ogen van mannen (en andere vrouwen) geen echte vrouw zijn. Op dit moment zijn alle argumenten een beetje waar, het gaat er niet om een schuldvraag te stellen, het gaat om tegenstellingen. Wij willen met de kinderen duidelijk krijgen dat dit soort tegenstellingen bestaan. We denken dat meisjes van daaruit beter in staat zullen zijn om de strijd aan te binden tegen de dingen die ze als belemmerend en onderdrukkend ervaren. Tenslotte is dat een strijd die we zelf ook nog voortdurend voeren.

Strijd

We kunnen in allerlei voorvallen zien dat meisjes zich realiseren dat ze een strijd te voeren hebben.

Rachma is geen Nederlandse. Zij weet van haar zusje in welke dingen ze in de toekomst onderdrukt zal worden, maar ze heeft nog geen oplossing bedacht voor haar eigen toekomst. Petra zegt gewoon dat ze niet gaat trouwen, ze heeft geen zin om de hele tijd voor iemand te zorgen, te koken, te wassen en alle troep op te ruimen die hij maakt. 'Mannen moeten maar bij hun moeder blijven' is de eerste oplossing die haar te binnen schiet. Fedora wil wel trouwen, maar 'hij moet zelf zijn pilsjes uit de ijskast pakken!'

Strijd in de toekomst, en strijd die voor elk meisje weer anders is, maar ook strijd in het hier en nu zoals uit de meeste voorbeelden blijkt. Voor niet-Nederlandse meisjes geldt dat ze vanuit een andere culturele achtergrond leren wat ze als toekomstige vrouw zouden moeten doen en kunnen. Tegelijkertijd leven ze in Nederland en zitten ze met Nederlandse kinderen op een Nederlandse school. Hun 'strijd' heeft dus allerlei specifieke kanten. Wij proberen in het kader van ons ontwikkelingsproject speciale aandacht te geven aan hun situatie en hun problemen.⁴

Hoe kijken leerkrachten aan tegen de verschillen tussen meisjes en jongens?

Voordat we met ons praktische werk begonnen hebben we op een gerichte manier een aantal interviews gehouden met leerkrachten (andere leerkrachten dan degenen met wie we later zijn gaan samenwerken). In deze paragraaf willen we een korte schets geven van die ervaringen, gecombineerd met indrukken uit publikaties over opvattingen van leerkrachten.

Veel leerkrachten vonden dat zij geen onderscheid maakten tussen jongens en meisjes: *'Ik behandel ze volstrekt gelijk, als kinderen en ik zie echt geen verschil.'* Dat was hun manier om aan de verbetering van de positie van meisjes te werken. Wij noemden die strategie de non-seksistische strategie. Dat is een strategie die veel mensen voor ogen hebben als ze denken aan 'de emancipatie van de vrouw in deze maatschappij'. Toen we verder vroegen, konden veel leerkrachten wel verschillen noemen, niet zozeer in hun eigen handelen, maar verschillen tussen meisjesgedrag en jongensgedrag. We vroegen ook wat nou oorzaken waren van die verschillen. Sommigen noemden biologische verschillen als achterliggende oorzaak. Anderen noemden ouders en de opvoeding thuis als de belangrijkste bron van de verschillen.

Wat de ouders betreft kregen we soms het gevoel dat zij als dé grote schuldigen werden aangewezen. Een factor zijn ze zeker, zo vertelde een leerkracht:

'Ik heb gemerkt dat jongens veel meer aandacht trekken. Sinds kort ga ik daarom bewust meer in op de meisjes. En nou zijn er al een aantal ouders van jongens die me verwijten dat ik de meisjes voortrek.'

We hebben aan leerkrachten gevraagd of ze dachten dat het verschil uitmaakte dat zij zelf een vrouw waren of een man en welk verschil ze dan merkten. Veel leerkrachten vonden van niet, ze konden met jongens en meisjes even goed overweg. Ze betrapten zichzelf ook nooit op seksisme, op andere verwachtingen naar jongens en meisjes.

Onze eigen ervaring is juist dat je veel kan leren als je 'toegeeft' dat je van meisjes andere dingen verwacht dan van jongens. Wij proberen elkaar en de leerkrachten met wie we werken te wijzen op zulke verschillen. Dat doen we niet met de bedoeling om non-seksistisch te worden. We moeten in onze reacties bijvoorbeeld ook meerekenen dat jongens anders op ons reageren dan meisjes omdat we vrouwen zijn. Het leukste is eigenlijk als je terecht gewezen wordt:

Karin: 'Juf, als u ons nooit vraagt om de tafels te versjouden, dan worden we ook nooit sterk.'

We concludeerden op basis van deze ervaringen en andere informatie⁵ dat veel leerkrachten anders dachten en denken dan wij en misschien ook wel een ander doel voor ogen hebben en hadden. Een reden temeer om over ons werk te schrijven en, op basis van ervaringen met kinderen, de discussie te voeren.

Maar eerst nog iets meer over onze bedoeling. In de paragrafen over meisjescultuur geven we eigenlijk hier en daar al aan wat onder meer onze doelstellingen zijn. Een vraag die daaraan vooraf gaat is of we toewerken naar een nieuw type vrouw ofwel leiden we onze doelstellingen af van een ideaal waarnaar wij streven?

Een ideale vrouw?

Willen wij van alle meisjes bom-moeders maken die kraandrijfsters zijn of timmervrouw? Nee, de formulering van onze doelstelling zal nooit zover kunnen gaan dat we een schets geven van het nieuwe ideaal.

We volgen de theoretische discussie over mannelijkheid en vrouwelijkheid en over de machtsverhouding tussen mannen en vrouwen. Daarbinnen valt bijvoorbeeld de theorie over mogelijk androgyne mensen, maar ons inziens heb je daarmee nog geen schets van 'de nieuwe mens'.

Het zou trouwens in strijd zijn met het uitgangspunt 'kindercultuur' om vanuit je eigen ideaal te

werken. We geloven niet dat je kinderen zomaar je eigen ideaal op kunt leggen. We merken wel dat het onderwijssysteem gebaseerd is op het idee dat dat wel kan en dat kinderen dat vaak lijken te bevestigen: Sommige kinderen hebben heel snel door wat je als leerkracht of begeleid(st)er het liefst zou horen. Het lijkt wel alsof ze er alleen op gericht zijn om het goede antwoord uit hun mond te laten rollen.

Gelukkig weten we dat dat mechanisme bestaat, en we beschouwen het als één van de haken en ogen bij het werken aan veranderingen in het onderwijs.

Uit deze uitleg over onze manier van werken blijkt misschien al dat we onderwijs zien als één van de plaatsen waar kindercultuur vorm krijgt. Van het hele socialisatieproces tot meisje of jongen vindt maar een klein stukje in het onderwijs plaats. Er zijn vele andere invloeden op kindercultuur, vele andere vormen waarvan je de effecten in het onderwijs wel kunt zien, maar waar je geen grip op hebt.

Ook om die reden zou het een illusie zijn te denken dat je via het onderwijs een ander ideaal kunt opleggen.

Een verdere invulling van de doelstellingen

We hebben de afgelopen drie jaar dus een aantal onderwijsprojecten opgezet of onderdelen van projecten ontwikkeld (dat alles in samenwerking met de leerkrachten). Zo hebben we een project 'ruzie' gedaan, een project 'je eigen tijd', 'spelen', 'communicatie', 'discrimineren is niet leuk' (ook over de strijd tussen wit en zwart). In de lesonderdelen die we dan maken, proberen we allerlei verschillen tussen kinderen (meisjes onderling, jongens onderling, meisjes/jongens, wit en zwart) duidelijk te krijgen en natuurlijk de strijd die er bestaat door die verschillen aan de orde te stellen.

De cultuur van de kinderen zelf is onze ingang en ons doel is te werken aan verbetering van de positie van meisjes.

Voordat we een aantal voorbeelden gaan bespreken van lesonderdelen, willen we die brede doelstelling wat meer invullen. We hebben voor ons zelf een lijstje met subdoelen opgesteld. We willen:

- stimuleren dat meisjes meer nadenken over een toekomstperspectief:
Ambities in de privésfeer en ambities op het

vlak van arbeid, beroep en werk lopen bij vrouwen/meisjes sterk door elkaar en/of ze staan haaks op elkaar. Goed omgaan met die diffuusheid betekent al een verbetering van je positie. Buitenlandse meisjes hebben op een, vanuit hun cultuur specifieke, manier met die diffuusheid te maken.

- alternatieven aanbieden:

We zetten de oplossingen die kinderen zelf aandragen naast elkaar en daarnaast kijken we naar oplossingen voor problemen en conflicten die kinderen of volwassenen buiten de school hebben bedacht. Het idee is dat kinderen dan meer basis hebben om hun eigen manier te ontwikkelen om hun probleem op te lossen.

- zelfvertrouwen bevorderen:

Als uitdrukking van het vrouwbeeld zijn er specifieke verwachtingen naar meisjes, verwachtingen dat ze dingen goed kunnen (netjes zijn) en verwachtingen dat ze dingen niet goed kunnen (met apparaten omgaan). Dat laatste is een belangrijke bron van onzekerheid die we proberen te verminderen.

- verwachtingen ten opzichte van elkaar verduidelijken:

Verwachtingen zijn vaak impliciet, je weet dat ze het je wel zullen laten voelen als je er niet aan voldoet. Tegen een uitgesproken verwachting kun je je veelal beter verzetten: Waarom verwacht Bea dat meisjes van tien zich niet door een jongen laten zoenen? En waarom verwacht Jolanda dat Vincent het niet leuk vindt om te zien wat ze nu aan het doen is met handwerken? En Carla is zo stil sinds ze met Gerard gaat, denkt ze dat hij dat verwacht en verwacht hij dat ook?

Uit deze subdoelen blijkt dat we aan de ene kant de strijd tussen meisjes en jongens als ingang nemen. Aan de andere kant stellen we de meisjes zelf centraal.

De tegenstrijdigheden die in meisjes zelf zitten zijn soms geen en soms wel een 'persoonlijk' conflict. Het is in elk geval duidelijk dat die conflicten hun wortels hebben in de maatschappelijke arbeidsdeling tussen vrouwen en mannen. Ze komen tot uiting in verhalen van meisjes over hun toekomst, maar ook in uitlatingen over erotische spanning en seksualiteit.

We bespreken drie voorbeelden, in het eerste voorbeeld gaat het om tegenstrijdigheid in het toekomstbeeld. Tegenstrijdigheden die meer in

het vlak van de seksuele spanning liggen, komen in de tweede en derde voorbeelden helderder naar voren.

Eerste voorbeeld

Elisabeth wil veearts worden, met een eigen praktijk. Ze wil trouwen en een gezin met twee kinderen.

Ze kreeg, net als alle andere kinderen de opdracht om te bedenken welk huishoudelijk werk later door een machine zou moeten worden gedaan (in het kader van het project 'arbeid').

Boodschappen doen, de was doen, de was strijken en opvouwen, afwassen en schoonmaken was werk voor de machine. Koken deed ze zelf.

'En de kinderen naar school brengen?' vroegen wij onder andere.

'Nou, ik ga gewoon naast de school wonen!'

Een prima oplossing voor een werkende vrouw met kinderen en zo had ze voor allerlei moeilijk te combineren taken die ze zichzelf wel stelde een oplossing.

Het is natuurlijk de vraag of ze het werk van veearts kon overzien, ook al had ze een veearts geïnterviewd.

Wij waren dus degenen die vragen stelden, vragen vanuit onze ervaring met de combinatie werken en verzorgen.

Vielen wij haar met ons probleem lastig?

Wij denken dat het om een reële en conflictvolle spanning gaat tussen huishoudelijk werk en werken buitenshuis. Het is ook belangrijk om daar nu al op te wijzen en erover na te denken. Het is immers duidelijk dat veel meisjes dat incalculeren bij hun school- en beroepskeuze.

Tweede voorbeeld

In het kader van het project 'je eigen tijd' hebben we een aantal leseenheden ontwikkeld over strips.

Kinderen verslinden strips, dat bleek uit de interviews die we met leerkrachten en kinderen hielden nog eens overduidelijk. En ... meisjes lezen meisjesstrips ... jongens lezen jongensstrips. Gevoed door de commercie dromen ze beide weg, maar naar verschillende werelden.

'Bah, enge verhalen, stomme verhalen' zeggen de meisjes over jongensstrips. 'Saai verhalen, stomme verhalen' zeggen de jongens in het algemeen over meisjesstrips.

Zelden lezen ze elkaars strips. Strips zijn belangrijk in de kindercultuur. Als je veel strips hebt, heb je een bepaalde status. Het lezen vervult een behoefte en al lezend leren de kinderen een heleboel, er vindt een hoop seksespecifieke socialisatie plaats via al die strips. Meisjes leren hoe je jongens moet versieren, dat je vriendin misschien wel probeert om je verkering af te pakken, dat je niet van het ene naar het andere vriendje hoort te zwaberen, dat je misschien op een dag talent blijkt te hebben, of een erfenis krijgt, dat het allemaal wel goed komt als je maar goed oppast en afwacht tot ...

Niets leren ze over coureuses, pilotes, diepzeeduiksters, archeologes, dievegges.

De jongens leren dat kracht, seks, geweld, snelheid en dergelijke belangrijk zijn voor een echte man.

We kunnen met een aantal leseenheden over strips niet bereiken dat kinderen kritisch en zonder illusies strips gaan lezen of op zouden houden met lezen. Het zou ook heel raar zijn om dat als doelstelling te formuleren. Toen

we zelf een abonnement op Anita en Tina hadden, zaten we die ook iedere week te lezen en niet alleen omdat we het allemaal zo walgelijk vonden.

Eén van de opdrachten was dat meisjes en jongens elkaars strips moesten lezen en zelf woorden moesten bedenken om de verschillen tussen de strips te beschrijven. We hadden twee karakteristieke verhalen uit een jongens- en een meisjesstrip uitgezocht. Ze hebben de verschillen in gescheiden groepjes verwoord en daarna aan elkaar verteld. Er ontstond een discussie en daarin werden de volgende conclusies getrokken:

- De verhalen in meisjesbladen zijn romantischer.
- De vrouwen in jongensbladen zijn seksier, omdat jongens dat leuker vinden.
- Meisjes vinden de vrouwen en meisjes in meisjesbladen leuker.
- Jongens constateerden dat er in meisjesstrips ook wel eens enge dingen voorkomen zoals gevaarlijke mannen, donkere kasteelgangen.
- Meisjes constateerden dat de enge dingen in jongensstrips eigenlijk niet eens zo eng waren, ze vonden ze gewoon minder leuk.

Er was wederzijds respect in het beschrijven van de verschillen, omdat die verschillen in de opdracht niet veroordeeld werden. Wat voor ons met name belangrijk is, is dat de sociaal-emotionele dingen waarin meisjes zichzelf waarden niet werden aangetast. We behandelden ze niet denigrerend, met als alternatief dat ze spannende strips zouden moeten gaan lezen. We willen wel dat ze weten wat ze niet kiezen. We willen ook dat de jongens weten wat ze niet kiezen.

In dezelfde serie opdrachten bleek ook hoe moeilijk het is om het beeld dat er bestaat over het verschil tussen de seksen te doorbreken. De opdracht was dat ze een beoordeling moesten geven van de verschillende personen in het verhaal op een aantal kwaliteiten. Zo'n beoordeling van personen gebruiken we vaak als vorm om de verschillende waarderingsvoor vrouwen/meisjes en mannen/jongens op tafel te krijgen en bespreekbaar te maken. De vrouw in het jongensverhaal redde een man uit een sterkstromende rivier. Toch werd zij zowel door de meisjes als door de jongens beoordeeld als 'een beetje sterk'. De man was sterk. We vroegen de kinderen waarom ze dat vonden, maar dat was zo klaar als een klontje.

Derde voorbeeld

Het derde voorbeeld dat we willen bespreken is een spelopdracht.

We gebruiken spel veel als werkvorm omdat 'spel' het creatieve taalgebruik stimuleert. Een tweede belangrijke reden om spel te gebruiken is dat je in spel ook met handelingen en met lichaamstaal dingen duidelijk kunt maken. Het ging in deze opdracht vooral om de lichaamstaal van de eigen en van de andere sekse. We kozen ervoor om in gescheiden groepen met meisjes en jongens te werken omdat we verwachtten dat ze elkaar erg zouden remmen. Door video-opnames te maken van het spel creëerden we de mogelijkheid om achteraf uit te wissen wat er gespeeld was.

'Loop eens zoals meisjes op het schoolplein', dat was de eerste opdracht. We vroegen beide groepen om dat te laten zien.

De meisjes gingen wat rond wandelen, eerst voelden ze zich een beetje vreemd. Twee meisjes begonnen met een klapspelletje, twee anderen namen het over. Ze gingen wat staan kletsen ... zullen we voetje trap doen? Met z'n vieren stonden ze te springen. Carla was 'm en de anderen probeerden te zorgen dat zij niet op hun voeten kon trappen, maar ze moesten wel de hele tijd hun armen om elkaars schouders houden.

De jongens stonden eerst wat te kijken, wat doen meisjes ook al weer? 'Lopen met de juf', zei er een. Ja ... en voetje trap. Vier jongens deden het spel terwijl de anderen toekeken. Ze maakten veel wildere bewegingen dan de meisjes, het kringetje spatte telkens uit elkaar. 'De meisjes doen het veel rustiger' zei een van de toeschouwende jongens, maar dat had geen effect.

De tweede opdracht was: 'Loop nu eens zoals de jongens op het schoolplein.'

De meisjes renden over het speelveld, botsten tegen elkaar aan. 'Rot op jij', 'had je wat'. Twee raakten er slaags. Tikkertje, Chinese muur, ze vlogen heen en weer, ruziënd en vechtend.

De jongens gingen voetballen en een echte bal werd er tevoorschijn getoverd. Ter bescherming van de ramen werd hij weer in beslag genomen. Chinese muur, botsingen en dreigementen.

Wat gebeurde er toen we de videoband van deze twee opdrachten met beide groepen gingen nabespreken? Over het gedrag van meisjes op het schoolplein waren meisjes en jongens het roerend eens. De jongens wisten zelf best dat ze de meisjes te wild speelden, maar ze maakten er gewoon een leuk spel van.

Bij de opnames van het gedrag van jongens brandde het commentaar wel los. 'Wat de meisjes lieten zien als hun gedrag op het schoolplein klopte absoluut niet, dat was belachelijk.' De leerkracht vroeg: 'Weet je wel zeker dat het niet klopt?' De meisjes waren ons inziens verbaasd over het feit dat de jongens zo fel reageerden. 'Zo doen jullie wel' zeiden ze, al was het niet zo hard.

Toen sloeg de stemming om bij de jongens. 'Natuurlijk vochten ze op de speelplaats. Weet je nog toen Carlo Hans in elkaar sloeg? Ja ... en weet je nog ...'

We moesten een punt zetten achter de stroom van stoere verhalen die dreigde los te barsten.

Het was een heftige confrontatie, maar waarom? Wij hadden niet verwacht dat de jongens zo zouden reageren. We vonden dat de beelden die meisjes en jongens gaven van 'jongens op het schoolplein' eigenlijk nauwelijks verschilden. Voor de jongens lag dat blijkbaar heel anders. Een mogelijkheid is, dat de jongens zich aangevallen voelden. Meisjes zeggen vaak dat ze dat vechten van de jongens zo stom vinden, zo kinderachtig. Het leek wel een beetje alsof ze bang waren dat de meisjes aapjes hadden nagedaan in hun spel. Dat was naar onze indruk niet zo.

En ineens trokken de jongens zich weer terug, het stereotype gedrag waarin ze zich eerst aangevallen voelden, werd weer hun verdediging en hun trots. Een belangrijke vraag is: werkt zo'n confrontatie veranderend of worden de traditionele beelden er juist door versterkt?

Eerst leek het manbeeld bij de jongens immers even te

wankelen, maar daarna kwam het dubbel en dwars terug. De confrontatie was er één in hun eigen hoofd, wij hadden hem niet gecreëerd. Veel kunnen we er niet over zeggen, misschien iets voor de mannen onder de lezers? Voor wat betreft de meisjes, we denken in elk geval dat het belangrijk was dat ze de confrontatie zagen en dat ze steun kregen voor de manier waarop zij de jongens hadden uitgespeeld, van de leerkracht, maar ook van de jongens.

Andere opdrachten in deze spelles waren:

Loop als een mooie jongen (die aangekleed is voor een feestje)

Loop als een stoere jongen

Loop als een mooi meisje (ook aangekleed voor een feestje)

Loop als een stoer meisje.

De karakteristieken van het beeld dat *meisjes* geven over meisjes: Een stoer meisje: ... rookt, kijkt zelfverzekerd, op het dreigende af, ze heeft haar handen in haar zakken en loopt nonchalant. Een mooi meisje: ... wiegt met haar heupen, heeft een handtasje en loopt gearmd met haar vriendin naar een restaurant of naar de film, ze controleert nog even haar lippenstift in een spiegelkje.

De jongens maakten van een mooi meisje een vergelijkbaar beeld, minder gedetailleerd. Het heupwiegen en het schikken van de krullen waren de belangrijkste kenmerken.

Lopen als een stoer meisje was een hele moeilijke opdracht. Het resultaat was een beetje onduidelijk. Ze wisten niet wat ze moesten doen en konden het van elkaar niet afkijken.

Een mooie jongen? ...

De jongens renden naar de spiegel om met hun handen hun haar op orde te brengen, achterover. De schouders van het leren jasje werden wat omhoog getrokken. Een aantal jongens was heel zeker in de handelingen die ze verrichtten, anderen keken het een beetje af. Daar stonden ze dan ... tjia, een beetje heen en weer lopen ... maar eigenlijk was het af.

De meisjes maakten net zo'n beeld: Haar achterover, de schouders breed. De armen een eindje van het lichaam om groter te lijken en dan lopen ... rustig en zwaarwichtig.

In de verwerking zijn we vooral ingegaan op het beeld van het mooie meisje en het beeld van de mooie jongen. Naar ons idee lagen 'mooi' en seksueel spannend heel dicht bij elkaar. Daarin verschilden de beelden van jongens en meisjes ook eigenlijk niet.

'Waarom heupwiegen mooie meisjes?' vroegen we.

De meisjes vonden meiden die heupwiegen uitsloofsters. Ze zeiden heel nadrukkelijk dat ze dat nooit zouden doen.

'Ze doen het om op te vallen bij de jongens' zeiden ze.

De meisjes distantieerden zich van hun eigen beelden van een mooi meisje, terwijl ze het met ontzettend veel plezier hadden gespeeld. Die reactie van de meisjes werd naar ons idee beïnvloed door het feit dat er jongens bij waren. Met meisjes onder elkaar leek de opdracht een vingeroefening, zoiets als het spelletje make-uppen. Met de jongens erbij moesten de meisjes weer balanceren op de grens tussen hoer en trut.

En de reactie van de jongens?

Die wilden geen vriendin die heupwiegde, behalve Henk, die kon zich wel voorstellen dat hij zo'n vriendin zou hebben. Hij was de bink van de klas, hij had een zeker aanzien, onder andere vanwege de dingen die hij, volgens zijn eigen verhalen, met meisjes deed. De andere jongens vonden het voor zichzelf maar niks.

De jongens distantieerden zich ook van hun beeld van 'een mooi meisje', behalve Henk. Ze beelden haar uit, maar ze moesten haar niet als vriendin. Zij vinden haar een uitsloofster, maar ze weten dat dat uitdagende gedrag, dat die sexy kleren voor hen bedoeld zijn.

In het vorige voorbeeld was één van de conclusies van de kinderen dat de vrouwen in jongensstrips sexier zijn, omdat jongens dat leuk vinden. Toen konden ze het wel erkennen als iets positiefs. Maar er speelt ook iets anders: naar aanleiding van een pornobladje dat een van de jongens had meegenomen, legde één van de jongens uit dat hij zo'n vrouw niet moest hebben. 'Daarvan weet je nooit of je die voor je eentje hebt.'

En het beeld van de mooie jongen?

De jongens konden in eerste instantie niet vertellen waarom ze allemaal hun schouders opzetten. Henk bracht de uitkomst: Dan kunnen de meisjes zien dat ze je kunnen vertrouwen, dat je sterk genoeg bent om hun tegen andere jongens te verdedigen.

Vonden de meisjes dat ook?

Karin zei dat ze zichzelf wel kon verdedigen, bedankt! De andere meisjes stemden daarmee in, al was het heel zachtjes en misschien niet helemaal van harte.

Toch week het beeld dat de meisjes van een mooie jongen maakten niet of nauwelijks af van het beeld dat de jongens zelf maakten.

Conclusies

Eigenlijk hopen we dat de voorbeelden die we beschreven hebben, voor zichzelf spreken. Ze zijn bedoeld als illustratie van de uitgangspunten en doelstellingen van waaruit we werken. Ze zijn niet bedoeld als een onomstotelijk bewijs dat wij het bij het rechte eind hebben. Om die reden zijn het ook geen successtories, maar meer beschrijvingen waarbij wij de opmerkingen gemaakt hebben die wij belangrijk vinden.

De voorbeelden maken wel duidelijk dat er een strijd tussen jongens en meisjes is, een strijd tussen het vrouwelijke en het mannelijke in kindercultuur. Ze maken ook duidelijk dat die strijd niet per definitie ruzie betekent. In het derde voorbeeld gebeurt dat wel, in het tweede voorbeeld staan meisjes- en jongenscultuur gelijkwaardig naast elkaar.

Onze ervaring is ook dat het vaak noodzakelijk is om eerst met meisjes en jongens apart te werken. Bij het bespreken van de opdracht 'loop eens als een mooi meisje' was onze conclusie zelfs dat we de verwerking ook beter eerst in gescheiden groe-

pen hadden kunnen doen: dan hadden de kinderen zelf dieper in kunnen gaan op het verband tussen 'mooi' en 'seksueel aantrekkelijk'.

Uit het eerste voorbeeld willen we nogmaals naar voren halen dat je met meisjes niet kan praten over hun toekomstperspectief, hun school- en beroepskeuze, als je alle vragen over de manier waarop ze hun 'privé' willen inrichten buiten het gesprek houdt.

Voor jongens zijn die vragen ook zeer zeker relevant, want in het feit dat zij zich de vragen niet stellen, reproduceert zich de maatschappelijke arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen.

Noten

- 1 We gebruiken het woord 'project' in twee betekenissen. Enerzijds is ons werk opgezet als een ontwikkelingsproject, we zijn op projectbasis aangesteld. Anderzijds ontwikkelen we onze activiteiten in de klas in de vorm van projectonderwijs.
- 2 Medewerking van leerkrachten was op basis van vrijwilligheid. Het waren in hoofdzaak vrouwen die graag met ons wilden samenwerken.
- 3 In grote lijnen bouwen we voort op het cultuurbegrip zoals dat in het CCCS is ontwikkeld; zie het artikel van Jeannette Doornenbal in dit nummer.
- 4 De brochure *Die Marokkaansen die mogen dat* is een resultaat van die speciale aandacht (zie de literatuurlijst en de rubriek Leesvoer achterin dit nummer).
- 5 Onder meer het onderzoek van Paul Jungbluth (1982) naar opvattingen van leerkrachten over verschillen tussen de seksen.

In *Meisjes gaan voor ... (als de jongens geweest zijn?)* van de Vrek, september 1983, wordt verslag gedaan van een emancipatieproject voor *de basisschool*. Eén voorbeeld van de activiteiten (p. 42-44):

Standbeelden maken

'De eerste soort spelopdracht waarmee we werkten, borduurt voort op het kinderspel 'beeldentrekertje'. We noemen die soort spelopdracht 'standbeelden maken'. Binnen het 'standbeelden maken' zijn nog eens verschillende opdrachten mogelijk:

ga zelf als een beeld staan

boetseer een groep personen tot een beeld van een situatie of gebeurtenis.

Je kunt zulke opdrachten helemaal of bijna helemaal open geven, zonder een inhoud of thema aan te dragen. Wij kozen ervoor om de inhoud te structureren. Op die manier kreeg de opdracht een plaats en functie in de rest van het onderwijsaanbod op dat moment. (...)

Je kan natuurlijk spelen vanuit de conflicten die kinderen zelf aandragen, maar het is ook mogelijk om vanuit een conflict dat je kent een soort verhaaltje te verzinnen waarvan een standbeeld moet worden geboetseerd. Wij wisten uit interviews met meisjes dat ze vaak problemen hebben met broertjes. Die hebben veel minder verplichte taken in het huishouden en smeren 'm ook nog vaak.' Beschreven wordt hoe kinderen de korte verhaaltjes die de begeleidsters hadden gemaakt, uitspeelden. 'De bedoeling van deze opdracht was om zowel bij meisjes als bij jongens beelden van de eigen sekse en van de andere sekse te vergelijken ...'

Verwezen wordt naar een brochure over deze spelvorm: Josee Ruigrok *Klachten theater. Spel voor Nederlandse en Buitenlandse kinderen* NSKV, schrift nummer 16, Amersfoort.